

Раковець < *потік Раковець* (с. 104—105), хоч не завжди доказово, що назва малого потоку лягає в основу топоніма.

Добре зроблено словотвірний аналіз окремих топоназв. Лише в одному випадку неправильно визначено словотвірний формант — у географічній назві *Косачів* (с. 81). До цих конкретних зауважень щодо словникової частини додаємо ще одне, загальне: у реєстрових словах автор не подає наголосів.

У розділі “Розвиток топонімної системи” варто було ширше подати відомості про складені топоніми, можливо, навіть виділити окремий підрозділ. Доцільно було б більше представити діалектний матеріал, зокрема з “Атласу української мови” (т. 2).

Кожна топонімічна робота цінна не лише зібраним ономастичним матеріалом, але й картами, які покликані ілюструвати основні закономірності розвитку топонімичних явищ, показувати їх динаміку, зв'язки між топонімією та соціальними і природними явищами тощо. На жаль, автор рецензованої праці не підготував таких карт.

І все ж рецензоване дослідження має немало наукову цінність, оскільки вперше вводиться у науковий обіг покутський топонімний матеріал, який є частиною українського ономастикону. Завдяки працям такого типу можливе в майбутньому створення загальноукраїнського топонімичного словника та ономастичного атласу.

Ольга КРОВИЦЬКА

Василь Латта. Атлас українських говорів Східної Словаччини / Наукове і картографічне опрацювання Зузана Ганудель, Ігор Ріпка, Мирослав Сополіга. Словацьке педагогічне видавництво в Братиславі. Відділ української літератури в Пряшеві.— Пряшів, 1991.— 552 с.

Наприкінці 1991 р. вийшла з друку унікальна праця, на яку 26 років чекала не тільки українська, але й вся славистична громадськість,— Атлас українських говорів Східної Словаччини. Автором його є визначний словацький україніст-славист Василь Латта, який помер у розквіті творчих сил на сорок четвертому році життя ще 1965 р. Наукова біографія В. Латти коротка — всього понад десять років, за які, завдяки своїм незвичайним здібностям, дивовижній працездатності й активності, він встиг зробити дуже багато, чим здобув собі визнання провідного словацького україніста-слависта.

Основним лінгвістичним зацікавленням ученого була діалектологія, зокрема українські говори Східної Словаччини, у дослідженні яких він якнайширше застосував лінгвогеографічний метод, виробив власний спосіб інтерпретації діалектного матеріалу з широким залученням історичних, етнографічних та інших даних. Майже від початку своєї наукової діяльності (з 1954 р. до останніх днів життя) В. Латта працював над лінгвістичним атласом українських говорів Східної Словаччини, працював до самозречення, не тільки нагромаджував особисто зібраний матеріал, а й паралельно опрацьовував його, про що свідчить низка ґрунтовних статей (понад двадцять), опублікованих у вітчизняних і за-

рубіжних виданнях¹. Крім того, багато його наукових досліджень залишилися незакінченими, в рукописах. Серед них і “Атлас українських говорів Східної Словаччини”, перший том якого був в основному завершений, але не був ще підготовлений автором до друку. Як пишуть згодом у передмові упорядники цієї праці “деякі карти взагалі не були готові, а дальші, як і коментарі чи інший супровідний матеріал, необхідно було упорядкувати, дотворити атлас за рукописними примітками автора і, нарешті, підготувати до друку чистовик згідно з картографічними та поліграфічними вимогами²”.

Взагалі історія рукопису цього атласу, його шлях до читача були складними і далеко не однозначними. Через те і пролежав він 26 років після смерті автора, аж поки в 1987 р. Музей української культури у Свиднику у співпраці з Інститутом мовознавства ім. Л. Штура в Братиславі та Науково-дослідним відділенням кафедри української мови та літератури Пряшівського філософського факультету Університету ім. Й. Шафарика в Кошицях дістали можливість довершити цю працю.

Творча група упорядників в особі Мирослава Сополіги, директора Музею української культури у Свиднику, проф. Івора Ріпки з Братислави і особливо доц. Зузани Ганудель з Пряшева, яка найдовше і систематично працювала над атласом, здійснила величезну роботу і саме завдяки їй Атлас побачив світ і став неочікуваним подарунком до недожитого 70-річного ювілею Василя Латти, який з гідністю відзначила наукова громадськість Словаччини у листопаді 1991 р.

Концепцію свого атласу В. Латта виношував довго, ґрунтовно вивчав усе, чого на той час досягла європейська лінгвістична географія, шукав своїх шляхів визначення типу регіонального атласу, враховуючи специфіку досліджуваних говорів — їх архаїчність, надзвичайну здиференційованість, своєрідне географічне положення — на стику діалектів трьох слов'янських мов — української, словацької, польської, а також неслов'янських — угорської, румунської, німецької. Концепція атласу, його теоретичні засади і принципи побудови детально викладені у двох окремих публікаціях³ та у “Вступі” до самого “Атласу українських говорів Східної Словаччини” (далі — АУГСхСл)⁴.

У теоретичних розвідках В. Латти чітко розрізняється кілька типів лінгвістичних атласів — загальнонаціональний, який має на меті виявити на картах і спеціальних допоміжних матеріалах сучасний стан важливих з погляду системи мови діалектних явищ, їх географічне поширення на всій діалектній території загальнонаціональної мови; обласний діалектологічний атлас, який повинен приділяти особливу увагу відображенню протиставних явищ; і зональний атлас як окремий вид обласного атласу, який призначений детально відображати диференційні ознаки сусідніх говорів споріднених мов у межах етнічних і лінгвістичних кордонів.

АУГСхСл автор називає зональним, основним завданням якого є “подати якнайповніше відбиття географічного поширення діалектних фактів, важливих для

¹ Основні праці В. Латти, опубліковані в різних виданнях, перевидані в Наукових записках Культурного союзу українських трудящих (Пряшів, 1979—1981, т. 8, 9), присвячених 60-річчю вченого.

² Від упорядників.— С. 5.

³ Латта В. К вопросу диалектологических атласов областного типа // Jazykovedný časopis.— 1963.— Roč. 14.— S. 20—29; його ж. Принципи картографування і побудова атласу українських говірок Східної Словаччини // Українська лінгвістична географія. Республіканський міжвідомчий збірник. Серія “Питання мовознавства”.— К., 1966.— С. 76—85.

⁴ Латта В. Атлас.— С. 7—22.

всебічної характеристики системи досліджуваних українських говорів, які виявляються у взаємному протиставленні місцевих діалектних відмінностей, далі — у протиставленні останніх до відповідних явищ сусідніх українських говорів, як і до явищ загальноукраїнської, а в порівняльних планах часто і до явищ сусідніх словацької і польської мов” (с. 11). Вироблена автором концепція повністю відповідала специфіці обстежуваних ним говорів та була успішно і справді оригінально реалізована. Саме про АУГСхСл (ще в рукописному вигляді) відомий словацький діалектолог, проф. Й. Штольц сказав: “Все ж таки це рідкісний труд. Його вклад настільки позитивний і визначний, що у майбутньому в усіх дослідженнях мали б бути використані його методологічні і фактичні результати”⁵.

АУГСхСл складається із Вступу (с. 7—22), 392 лінгвістичних карт, 4 допоміжних карт; коментарів до карт (с. 30—59) і науково-допоміжного апарату (ст. 23—29). Значну вартість мають також некартографовані матеріали (с. 475—499), подані упорядниками на основі матеріалів В. Латти, які, завдяки точній локалізації, теж відбивають картину територіального поширення лексичних явищ.

“Вступ” до Атласу — це не просто виклад теоретичних засад і принципів картографування, застосованих у цій праці; це справді наукова розвідка, що подає коротку історико-географічну довідку про територію українських говорів Східної Словаччини, характеризує їх найважливіші риси, які дають можливість незаперечно стверджувати, що вони є “окраїнними українськими говорами, які в порівнянні із загальноукраїнськими мовними відмінностями зберігають своєрідні архаїчні та інші особливості, [...] однак, повністю зберігають загальні риси, якими визначається їх спільність з українськими діалектними системами і відмінність від мовних систем сусідніх східнославацьких і горальських говорів” (с. 10).

В. Латта цілком об'єктивно висвітлює функціонування на досліджуваній території назв *руснак*, *русин*, *рутен* і новішої *українець*, кожна з яких у різні періоди була більш чи менш поширеною, але завжди стосується населення, яке є незаперечною генетичною віткою українського народу. Слушними є зауваження дослідника стосовно назви *лемки*, *лемаки*, прикметника *лемківський*, які він називає “довільним етнографічним неотерміном”, не властивим “живій мові місцевих українців і межа, яка визначає їх діалект, не відповідає поширенню свого етимону — слова *лем*, що зустрічається у значенні *лиш* на схід аж до долини ріки Боржави” (с. 9).

Особливої уваги заслугоує картографований фактичний матеріал, особисто зібраний автором у 267 населених пунктах (разом із словацькими пунктами, обстеженими для порівняння, кількість досліджених сіл становить 311), що становить близько 92 відсотків усіх україномовних на той час місцевостей досліджуваного регіону. Таку густоту мережі досліджених населених пунктів, яка істотно відрізняє АУГСхСл від усіх інших опублікованих лінгвістичних атласів, можна вважати максимальною.

Матеріал зібраний за спеціальною програмою В. Латти, укладеною з урахуванням специфіки досліджуваних говорів і проблематики атласу. Програма складалася з 2264 питань і засвідчувала глибоку обізнаність автора з літературою не тільки про українські говори Східної Словаччини, але й сусідні — польські та словацькі, що дало можливість всесторонньо обстежити говори даного регіону. Матеріал збирався понад 10 років (1951—1965) і мав стати основою двотомного

⁵ Štolc J. Atlas ukrajinských nářečí na Východnom Slovensku // Slavica Slovaca.— Bratislava, 1978.— Roč. 13, č. 1.— S. 86.

атласу, який охоплював би всі рівні мовної структури, включно з топонімією і мікротопонімією. Другого тому атласу, як і багато інших своїх наукових задумів, В. Латта вже не встиг реалізувати.

Щоб по-справжньому оцінити титанічну працю В. Латти при збиранні фактичного матеріалу, варто наголосити, що дослідник не просто записав особисто говірку 311 населених пунктів. Відповідно до завдання — дати уявлення про динаміку розвитку говорів у минулому і показати, як це виявляється в особливостях мови сучасних поколінь, він послідовно обстежує мову трьох поколінь — старшого, середнього і молодшого і таким чином виходить за рамки статичного відображення досліджуваних говорів.

Фактичний матеріал АУГСхСл цілком достовірний, оскільки він увесь зібраний однією особою — автором атласу, що гарантувало абсолютну точність запису.

В. Латта цілком слушно писав: “Якщо від якості і об’єму програми залежить глибина і повнота представлених в атласі явищ, то методом картографування визначається ступінь наочності окремих явищ, наведених на картах (с. 16). Саме бажання полегшити читачеві сприймання картографованого матеріалу керувало дослідником при виборі методу і способу картографування.

Усі карти (за винятком зведених) виконані знаковим (пунктуаційним) методом, який забезпечує найточнішу картографічну проекцію не тільки основних, але й другорядних протиставлень мовних явищ. На переважній більшості лінгвістичних карт опублікованих атласів застосований саме цей метод.

Картографічні знаки складаються з комбінації геометричних фігур (основне протиставлення), чорного і білого кольору в середині фігури, ліній різної конфігурації (в середині фігур), рисками і знаками поза фігурами тощо. Деякі знаки є стабільними — на багатьох картах.

До складу АУГСхСл входить три типи карт:

1) чотири допоміжні, яких за задумом автора повинно бути дев’ять, однак у рукописі виявлено тільки дві, а інші дві за аналогією виготовили упорядники.

2) Карти окремих мовних явищ (354), до складу яких входить 193 фонологічних і фонетичних, 96 морфологічних і 64 лексичних карт.

3) Зведені карти ізоглос (36) — порівняльні або тематичні карти спільних мовних явищ, які дають можливість визначити членування українських говорів Східної Словаччини на фонетичному, граматичному і лексичному рівнях.

За змістом картографованих об’єктів карти АУГСхСл поділяються на дві групи:

а) монотематичні (їх є найбільше), що відображають географічне поширення лише одного мовного явища (наприклад, карти № 6 “Поширення варіанта *u*”; № 11 “Повноголосий варіант дієслівного префікса “пере-”; № 20 “Голосні на місці праслов. **e* у віддієслівному прикметнику “горяча”; № 60 “Рефлекси етимологічного *o* в слові “стіл”; № 128 “Палаталізація *r* у слові “верба, “верх” та багато інших); є в атласі синтетичні монотематичні карти типу “Зміни приголосних *t*, *d* > *k*, *g*”; (№ 145), а також зведені монотематичні карти, на яких на основі кількох слів-репрезентантів можна простежити межі нерівномірного географічного поширення окремих мовних явищ;

б) політематичні карти, які засвідчують межі територіального поширення декількох мовних явищ на основі одного або кількох слів. Наприклад, на карті № 18 “Вимова слова “пам’ять” картографується реалізація кількох фонетичних і одна морфологічна особливість; на карті № 46, темою якої є рефлекси праслов’янської сполуки **trbt* у слові *зребет*, йдеться не тільки про саму сполуку, але й про особливості наголосу.

На зведених політематичних картах мовні явища зображені на основі кількох слів-репрезентантів за допомогою знаків або найчастіше — ізоглос.

Згідно із задумом автора, кожна карта АУГСхСл повинна подавати якнайповнішу лінгвогеографічну інформацію про картографовані мовні явища. Але на картах має переважати експозиція матеріалу без надмірної інтерпретації і узагальнень, які мусить робити сам читач.

Значно полегшують користування АУГСхСл чітка легенда карти та наявність т. зв. ключа, який складається на початковому етапі після ґрунтового обізнання з матеріалом і його відповідним осмисленням. За допомогою ключа визначається і градація різних ступенів протиставлень диференційних елементів.

Звертають на себе увагу дуже сумлінні коментарі до карт, які не тільки подають загальну порівняльно-історичну інформацію, але й містять загальну та спеціальну характеристику й теоретичне обґрунтування картографованого об'єкта, необхідні примітки, деякі лінгвогеографічні пояснення, відсилання до відповідної літератури. У коментарі наводяться посилання на інші споріднені карти атласу, на атласи сусідніх говірок або на матеріали окремих дослідників, якщо вони тематично пов'язані з тою чи іншою картою і містять нові дані про досліджувані говори. Дуже шкода, що для значної частини карт (124) коментарів немає, хоч, як видно із вступу, автор передбачав коментування кожної карти. Не можна, звичайно, докоряти й упорядникам, які свідомо не дотворили відсутніх у рукописі коментарів, бо така праця значно ефективніша при безпосередній авторській участі.

Підбиваючи підсумки своєї праці над АУГСхСл, В. Латта стверджує, що атлас відображає конкретний стан українських говірок у Східній Словаччині наприкінці 50-их і на початку 60-их рр. XX ст. і виявляє їх розвиток протягом 50—60 років.

У цілому АУГСхСл містить надзвичайно цікавий і оригінальний матеріал, у багатьох випадках вперше введений у науковий обіг, незважаючи на те, що територія українських говірок Східної Словаччини у минулому була предметом зацікавлення багатьох славістів (О. Брех, Г. Геровський, В. Гнатюк, І. Панькевич, С. Цамбель, З. Штібер та інші). Дослідник не просто ілюструє матеріалами атласу твердження своїх попередників. Він часто дискутує з ними, висловлює цілком оригінальні, глибоко аргументовані, завдяки властивій йому манері одночасного лінгвогеографічного зображення і наукового осмислення досліджуваних ним говорів, власні думки. Цікавими, наприклад, є міркування дослідника про рефлексію праслов'янських сполук *tort, *tolt, *tert, *telt, які звичайно реалізуються через східнослов'янські повноголосні звукосполучення, від яких чітко треба відрізнити неповноголосні структури, що звичайно є лексичними запозиченнями з польської, словацької чи церковнослов'янської мов (карти № 10, 361). Дані інших карт (наприклад, 105, 107, 110, 111) також виразно підтверджують рефлексію давніх сполук *kv, *gv, *dj, *tj та інших; що ж до відхилень, яких порівняно небагато, — це теж, на думку автора, пізніші лексичні слов'янізми і полонізми (kviet, kfiat, mieža...)⁶.

Нові матеріали подають карти АУГСхСл щодо висвітлення питання ікавізму в українських говорах Східної Словаччини; на них чітко вирисовується межа

⁶ На матеріалах, зібраних до АУГСхСл, В. Латта написав і спеціальну студію "Отражение восточнославянских рефлексов некоторых общеславянских фонетических групп в украинских говорах Восточной Словакии" / Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Philologia.— Bratislava, 1961.— Roč. 13 (1961).— S. 83—93.

рефлексії давніх *o*, *e* в новозакритих складах у ряді слов'янських за походженням слів.

Надзвичайно цінні дані містять численні карти АУГСхСл про систему наголосу в досліджуваних говорах. В. Латта у цьому плані корегує твердження попередніх дослідників (Й. Шемлея, Г. Геровського, І. Панькевича), уточнюючи межу стабільного парокситонічного наголосу, і подає критерії, які визначають приналежність говірки до тієї чи тієї акцентологічної системи, проводить ізоглоси стабільного і вільного наголосу, що розмежовують український діалектний регіон Східної Словаччини на два масиви — східний (з вільним наголосом) і західний (з постійним рухомим наголосом, який стабілізується на другому прикінцевому складі).

Однією з важливих проблем, яка хвилювала вченого протягом усього творчого життя, була українсько-словацька мовна межа, визначенню якої присвятили свої студії і дослідники попереднього періоду. Осмислюючи матеріали атласу, В. Латта пише також спеціальну працю⁷, у якій докладніше у порівнянні із своїми попередниками — В. Гнатюком⁸, Г. Геровським⁹, І. Панькевичем¹⁰, С. Томашівським¹¹, С. Цамбелем¹² визначає українсько-словацьку мовну межу на основі суто лінгвістичних критеріїв, залучаючи величезний фактичний матеріал (23 фонетичні, 20 морфологічних і близько 30 лексичних рис). Найвний у його розпорядженні матеріал дав підставу стверджувати, що “фонетичні і морфологічні ознаки завдяки своїй послідовності і системності є сталішим, важливішим і надійнішим критерієм, ніж ознаки лексичні”. Цілком можливо, що якби В. Латта був повністю зібрав і опрацював лексичний матеріал, його висновки щодо “важливості” та “надійності” лексичного критерію були б дещо іншими.

Уміщена в Атласі карта № IV “Словацько-українська мовна межа” важлива своєю об'єктивністю: вона чітко відображає зону українських сіл. Атлас, як і інші праці такого плану (зокрема загальнонаціональні атласи української і словацької мов), переконливо засвідчує, наприклад, наукову неспроможність поглядів окремих представників неорусинізму (пор. діяльність товариства “Русинська оброда” чи ряд виступів професора Торонтського університету Павла Магочі та інших), що наполегливо пропагують ідею “деукраїнізації русинів”, які нібито є окремим народом, відмінним від українців у мові, релігії, побуті, і тим самим протиставляють русинів і українців, а також ставлять питання про кодифікацію т. зв. русинської літературної мови на антиукраїнській основі. Варто наголосити, що В. Латта, який традиційно уважав себе русином до кінця життя, особисто назвав свою працю “Атласом українських говорів”, і цим уже все сказано.

Публікація “Атласу українських говорів Східної Словаччини”, на який так довго чекала мовознавча громадськість, є справді вагомою подією у славістиці. За багатством і новизною фактичного матеріалу, високим науковим рівнем його

⁷ Латта В. Словацько-українська мовна межа // Діалектологічний бюлетень.— К., 1962.— С. 15—20.

⁸ Гнатюк В. Русини Пряшівської єпархії і їх говори // Записки Наукового товариства ім. Шевченка.— Львів, 1900.— Т. 35—36.

⁹ Gerovskij G. Jazyk Podkarpatské Rusi // Československá vlastivěda.— Praha, 1934.— Díl 4: Jazyk.— S. 460—482.

¹⁰ Панькевич І. Українські говори Підкарпатської Русі і суміжних областей.— Прага, 1938.

¹¹ Томашівський С. Етнографічна карта Угорської Русі.— СПб, 1906.

¹² Szambel S. Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov.— Turč. Sv. Martin, 1906.— Díl 1.— S. 78.

авторського опрацювання, а також сумлінністю і компетентністю доопрацювання групою упорядників, цей Атлас є помітним внеском у теорію і практику слов'янської лінгвістичної географії.

Ярослава ЗАКРЕВСЬКА

Гуцульщина: Лінгвістичні етюди.— К.: Наукова думка, 1991.— 308 с.

Зміни, що зайшли в нашому житті протягом останніх років, активізували роботу мовознавців у справі вивчення говірок української мови, зокрема й таких надзвичайно цікавих з погляду генези, контактів з іншими мовами та діалектами, а також їх сучасного функціонування, як гуцульські. Одним із наслідків такого вивчення й стала підготовлена групою львівських мовознавців названа в заголовку публікація, що складається з п'ятьох тісно взаємопов'язаних розділів: I. Гуцульські говірки та їх місце на діалектологічній карті української мови (с. 6—26); II. З історії лексикографічного дослідження гуцульського говору (с. 27—42); III. З гуцульської лексики і словотвору (с. 43—80); IV. Словник гуцульських говірок (с. 90—270); V. Зразки діалектного мовлення гуцулів (с. 271—290). Перший з цих розділів належить перу доктора Я. Закревської. Тут автор, спираючись на дані 2 тому "Атласу української мови" та матеріалів "Словника гуцульських говірок", визначає характерні особливості гуцульських говірок на всіх рівнях, звертаючи особливу увагу на лексичний рівень, оскільки гуцульська лексика своєю кількістю, семантикою й образністю особливо виділяється на фоні інших говорів, окреслює їх межі, указуючи при цьому, що межа між ними й закарпатськими говірками проходить на схід від р. Шопурки, між ними й бойківськими говірками — приблизно по р. Бистриці південніше Надвірної, далі на південний захід поза Косовом, Вижницею на Берегомет, а потім на південь до державного кордону з Румунією. Що стосується межі між гуцульськими й покутсько-буковинськими говірками, то внаслідок їх тісної спорідненості вона дуже нечітка та ще чекає остаточного визначення.

Визначальною рисою гуцульського говору, за якою він відрізняється від інших діалектів, на думку Я. Закревської, є те, що й сьогодні на території свого побутування він повноцінно виконує комунікативну, когнітивну й кумулятивну функції, тобто є активнопідуючою діалектотворчою одиницею. Для підтвердження слушності цієї тези її автор разом з В. Черняк провели своєрідний експеримент, під час якого в тих же селах встановлювали, який відсоток слів, записаних В. Коржинським і М. Мосорою понад сто літ тому, функціонує сьогодні. Виявилося, що абсолютна більшість. Такі ж наслідки дала перевірка лексичних матеріалів, наявних у відомій праці Б. Кобилянського "Гуцульський говір і його відношення до говору Покуття", що 1926 р. німецькою мовою була надрукована у Відні, а 1928 р. в українському перекладі — в Києві. У першому розділі виділяється спеціальний підрозділ "Членування території гуцульських говірок на лексичному рівні" (с. 15—26), до якого додано 10 карт. Тут, виходячи з результатів картографування лексики, здійсненого укладачами 2 тому: "Атласу укра-